

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | **e-ISSN** 2667-6710

Aralık / December 2022, 19: 119-149

Din Dilinde Gönderim Problemi

Merve YAVUZ

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Felsefesi Anabilim Dalı
Res. Asist., Bursa Uludağ University, Faculty of Theology,
Department of Philosophy of Religion
Bursa/Turkey
yavuzm@uludag.edu.tr
orcid.org/0000-0002-2867-140X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 4 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 19

Sayfa /Page: 119-149

Atıf / Cite as: Yavuz, Merve. "Din Dilinde Gönderim Problemi [The Problem of Reference in Religious Language]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 19 (December 2022): 119-149

<https://doi.org/10.18498/amailad.1184204>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Problem of Reference in Religious Language

Abstract

The problem of reference, which is discussed in the framework of how singular terms refer and the conditions under which a successful reference is achieved in the philosophy of language, differs from the problem of the meaning of religious and metaphysical expressions in religious language. The issue of reference in religious language is discussed within the framework of which theory will explain the reference of religious and metaphysical expressions in general, especially which approach provides the reference of the term "God", and whether the theory is consistent in terms of theism. The contribution of the theory to theological problems and practical religious life is an essential criterion in terms of which theory will be taken as the basis in the reference of the term "God". In addition, some requirements have been developed for successful reference in religious language.

According to accessibility, users of the term "God" should be easily able to efficiently apply the rules of successful reference required by theory. According to the scope, which is the second criterion, religious language users should be able to co-refer to the term "God". Therefore, it can be said that the theory that provides wider co-reference in terms of religious language is successful. Regarding the literature, two theories come to the fore in religious language: the descriptive theory and the causal theory of reference. Applying the theories above to religious language, especially to the term "God", is a highly controversial issue. It is possible to talk about these theories' philosophically consistent and inconsistent aspects, the possibilities they provide for the problem of reference, or the problems they cause.

According to the descriptive theory, which claims that name refers to object with which compatible with the description, the term "God" is synonymous with the description of "the one and perfect creator of all that exists" and refers to through this description. It is possible to say that in the history of philosophy, philosophers have descriptively considered the term "God". According to the causal theory of reference which claims that the referent is determined by the initial baptism and reaches subsequent users through the causal-historical chain, God is a rigid designator. If the causal theory of reference is taken as a basis in the reference of the term "God", the name-referent relationship and how the connection between the causal-historical chain and the referent will be provided are the main points need to be explained.

In this study, the causal theory of reference will be examined about the problem of reference in religious language. For this reason, the claims of Richard B. Miller

who was the first to apply a causal reference to religious language, William P. Alston who developed the theory in religious language, Jerome I. Gellman who added new dimensions to the theory and made it more coherent for theism, and Meghan Sullivan who associates the theory with semantic hiddenness and adds a theological dimension will be discussed in our study. In addition, the consequences of the problem of reference to God on religious pluralism will be discussed.

It is noteworthy that Miller, who applied the theory to the religious language for the first time, did not address the problem that the term's referent cannot be empirically determined. In addition, it is possible to say that Gellman, one of the philosophers who applied causal reference to the religious language, developed the theory, made it more suitable for religious language, and met the criticisms against it. Gellman's understanding of multiple causal references, which includes direct, indirect, and deferred aspects for successful reference, is important because it contains the possibility that God may be called eschatological in the future. While the inability to determine the term's referent until Gellman guided the discussions on the problem of reference, the problematic aspects of the causal chain in terms of theism came to the fore with the concept of semantic vulnerability that Sullivan added to the literature. In addition, Sullivan differs from other thinkers who advocate causal reference with the problem of semantic hiddenness and the solution she proposes. With this solution, it's possible to say that Sullivan added a theological link to her theory of causal reference. In addition, the most striking result of the causal reference theory is that it forms the basis for religious pluralism. While Miller and Alston support Hickian pluralism, Sullivan has a more complete understanding of pluralism compared to Hick. While the emergence of different religions in Hick's pluralism stems from the limitation of human perception, Sullivan explains different religions by revealing God himself in different ways.

Key Words: Analytic Philosophy of Religion, God, Rigid Designator, the Casual Theory of Reference, Semantic Hiddenness, Religious Pluralism

Din Dilinde Gönderim Problemi

Öz

Dil felsefesinde tekil terimlerin nasıl gönderimde bulunduğu ve başarılı bir gönderimin hangi şartlarda sağlandığı çerçevesinde tartışılan gönderim problemi, din dilinde dinî ve metafizik ifadelerin anlamlılığı probleminden ayrılmaktadır. Din dilinde gönderim problemi, genelde dinî ve metafizik ifadelerin gönderiminin hangi teoriyle açıklanacağı özelde ise Tanrı teriminin

gönderimini hangi teorinin sağladığı ve teorinin teizm açısından tutarlı olup olmadığı çerçevesinde tartışılmaktadır. Tanrı teriminin gönderiminde hangi teorinin esas alınacağı konusunda, teorinin teolojik problemlere ve pratik dinî hayata katkısı önemli bir kıstastır. Ayrıca din dilinde başarılı gönderim için birtakım kıstaslar geliştirilmiştir.

Erişilebilirliğe göre, Tanrı teriminin kullanıcıları teorinin gerektirdiği başarılı gönderim kurallarını kolaylıkla sağlayabilmelidir. İkinci kıstas olan kapsama göre din dili kullanıcıları, Tanrı terimiyle eş-gönderimi sağlayabilmelidir. Dolayısıyla din dili açısından daha geniş eş-gönderimi sağlayan teorinin başarılı olduğu söylenebilir. Literatürde din dilinde betimleyici gönderim teorisi ve nedensel gönderim teorisi olmak üzere iki teori ön plana çıkmaktadır. Sözü edilen teorilerin din diline özellikle de Tanrı terimine uygulanması oldukça tartışmalı bir konudur. Bu teorilerin felsefi açıdan tutarlı ve tutarsız yanlarından, gönderim problemi için sağladığı imkânlardan yahut yol açtığı sorunlardan bahsetmek mümkündür.

Adın betimle uyumlu olduğu nesneye gönderim yaptığını iddia eden betimleyici teoriye göre Tanrı terimi “var olan her şeyin tek ve mükemmel yaratıcısı” betimiyle eş anlamlı olup bu betim vasıtasıyla gönderimi sağlanır. Felsefe tarihinde ise filozofların Tanrı terimini betimleyici çizgide ele aldıklarını söylemek mümkündür. Göndergenin ilk adlandırma ile belirlenip sonraki kullanıcılara nedensel-tarihsel zincir yoluyla ulaştığını iddia eden nedensel gönderim teorisine göre Tanrı terimi katı belirticidir. Tanrı teriminin gönderiminde nedensel gönderim teorisinin esas alınması durumunda, ad-gönderge ilişkisi ve nedensel-tarihsel zincirle göndergenin bağlantısının nasıl sağlanacağı hususları ise izah edilmesi gereken temel noktalardır.

Bu çalışmada din dilinde gönderim problemine ilişkin olarak nedensel gönderim teorisi incelenecektir. Bu sebeple, çalışmamızda nedensel gönderimi din diline uygulayan ilk kişi olarak Richard B. Miller’in, din dilinde teoriyi geliştiren William P. Alston’ın, teoriye yeni boyutlar ekleyerek teizm için daha tutarlı hale getiren Jerome I. Gellman’ın ve teoriyi semantik gizlilikle ilişkilendirip teolojik halka ekleyen Meghan Sullivan’ın iddialarına yer verilecektir. Ayrıca Tanrı teriminin gönderimi probleminin dini çoğulculuğa dair sonuçları ele alınacaktır. Teoriyi ilk kez din diline uygulayan Miller’in terimin göndergesinin empirik yolla belirlenememesi problemine değinmemesi dikkat çeken bir husustur. Ayrıca nedensel gönderimi din diline uygulayan filozoflardan Gellman’ın teoriyi geliştirerek din diline daha uygun hale getirdiğini ve teorinin din dilinde esas alınmasına yönelik eleştirileri karşıladığını söylemek mümkündür. Gellman’ın başarılı bir gönderim için doğrudan, dolaylı ve ertelenmiş veçheleri ihtiva eden

çoklu nedensel gönderim anlayışı, Tanrı'nın gelecekte eskatolojik olarak adlandırılabileceği ihtimalini içermesi açısından önemlidir. Gellman'a kadar terimin göndergesinin belirlenememesi gönderim problemindeki tartışmalara yön verirken Sullivan'ın literatüre eklediği semantik savunmasızlık kavramıyla birlikte nedensel zincirin teizm açısından problemlı yönleri gündeme gelmiştir. Ayrıca Sullivan, semantik gizlilik problemi ve ileri sürdüğü çözümüyle nedensel gönderimi savunan diğer düşünürlerden farklılaşmaktadır. Bu çözümüyle Sullivan'ın nedensel gönderim teorisine teolojik halka eklediğini söylemek mümkündür. Ayrıca nedensel gönderim teorisinin en çarpıcı sonucu dinî çoğulculuk için bir temel teşkil etmesidir. Miller ve Alston'ın Hickçi çoğulculuğu desteklerken Sullivan ise Hick'e kıyasla daha tek mil bir çoğulculuk anlayışına sahiptir. Hick'in çoğulculuğunda farklı dinlerin ortaya çıkışı insan algısının sınırlılığında kaynaklanırken, Sullivan farklı dinleri Tanrı'nın kendisini farklı şekillerde ifşa etmesiyle açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Analitik Din Felsefesi, Tanrı, Katı Belirtici, Nedensel Gönderim Teorisi, Semantik Gizlilik, Dinî Çoğulculuk

Giriş

Analitik din felsefesi "Tanrı var mıdır?" sorusunu "Tanrı terimi herhangi bir gönderimde bulunur mu?" sorusuna dönüştürerek din dilinde *gönderim problemi* (the problem of reference) olarak ifade edilen tartışmaları başlatmıştır. Din dilinde gönderim problemi, dinî ve metafizik önermelerin anlamlılığı probleminden ayrılarak, genelde dinî ve metafizik ifadelerin başarılı gönderiminin hangi gönderim teorisi ile açıklanabileceği, din dilinde başarılı ve başarısız gönderim ayrımının imkânı,¹ özelde ise "Tanrı" teriminin *gönderim ifadesi* (referring expression) olarak nasıl bir işleve sahip olduğu, söz konusu terimin gönderiminin hangi teoriyle açıklanacağı ve bu teorinin teizm açısından tutarlı olup olmadığı çerçevesinde tartışılmaktadır. *Tanrı* terimi hakkındaki semantik teori ne olmalıdır? Tanrı terimi gönderimsel olarak kullanıldığında, Tanrı gerçekte nasıl belirlenir? Ya da diğer açıdan Tanrı terimini kullandığımızda gönderimde bulunduğumuz varlık nedir? Tanrı teriminin göndergesini empirik yolla belirlemek mümkün müdür? Bu sorular cevaplanması gereken sorulardır.

¹ James F. Harris, *Analytic Philosophy of Religion* (London: Kluwer Academic Publishers, 2002), 70.

Din dilinde hangi gönderim teorisinin esas alınacağı konusunda, teorinin teolojik problemlere ve pratik dinî hayata etkisi önemli bir kıstastır. Tanrı hakkında, sadece O'nun hakkında bilgi sahibi olmak ve bu bilgiyi başkalarına öğretmek için değil, aynı zamanda Tanrı'ya yakınlaşmak, O'na karşı görevlerimizi yerine getirmek için de konuşma biçimimize dikkat etmek gerekir.

Hugh Burling, din dilinde gönderim problemine ilişkin olarak ortaya konan teorilerin başarılı sayılıp sayılmayacağı hususunda iki kıstas öne sürmektedir. Bu kıstaslardan ilki *erişilebilirlik* (accessibility), Tanrı terimini kullananların, teorinin gerektirdiği başarılı gönderim kurallarını nasıl kolaylıkla sağlayabileceğine ilişkindir. Teistik din dilinin en önemli özelliği, herhangi bir eğitim gerektirmeden herkesçe başarılı bir şekilde kullanılabilmesidir. Dolayısıyla Tanrı terimi aracılığıyla Tanrı'ya başarılı bir gönderim ya da O'nu adlandırma kolay olmalı, diğer bir ifadeyle Tanrı terimi ile Tanrı dilsel olarak kolay erişilebilir olmalıdır.² Burada erişim kolaylığından kastedilen şey, kişinin Tanrı terimini anlamada ya da kullanmasında karmaşık kavramlara ihtiyaç duymadan sözü edilen terimle Tanrı'ya başarılı bir gönderimde bulunabilmesidir.

Burling'in ikinci kıstası *kapsam* (scope) ise, teistik din dili kullanıcılarının, her ne kadar Tanrı'nın doğası hakkında ihtilafa düşseler de, Tanrı terimini kullandıklarında eş-gönderimi (co-referring) sağlayabilmelerine ilişkindir. Bu anlamda herhangi bir gönderim teorisi, din dili açısından daha geniş eş-gönderim kapsamını sağlarsa teorinin daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Burling, teistik din dilindeki eş gönderim meselesinin iki veçhesi olduğunu düşünür: Birincisi, teolojik ve dinî ihtilaflarda kullanılan açık dildir. Din dilinde eş-gönderim sağlanması halinde ortaya çıkan ihtilaflar, aynı varlığın farklı doğası hakkında olur. Aksi halde, ihtilafların daha fazla olması ve farklı şekillerde ele alınması gerekirdi.³ Eş-gönderim hususunun diğer veçhesi, Tanrı teriminin diller arası çevrilebilirliğine ilişkindir. Tanrı terimi ve çevirileri, aynı varlığa gönderimde bulunuyorsa ve zihnimiz bu varlık ve diğer şeyler arasında bir ayırım yapıyorsa, Tanrı teriminin diller arası

---

² Hugh Burling, "The Reference of 'God' Revisited", *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers* 36/3 (2019), 347.

³ Burling, "The Reference of 'God' Revisited", 348.

çevirisi kolay olacaktır. Ancak genellikle terimler eş-gönderim yani ortak gönderge olmadan diğer dile çevrilir.

Tanrı teriminin gönderimine dair ortaya konan her bir teorinin felsefi açıdan tutarlı ve tutarsız yanlarından, felsefi problemlerin çözümü için sağladığı imkânlardan ya da yol açtığı sorunlardan söz etmek mümkündür. Bu çalışma, din dilinde gönderim problemine ilişkin olarak nedensel gönderim teorisini ele alacaktır. Bu sebeple nedensel gönderimi din diline uygulayan ilk isim Richard B. Miller'in, teoriyi din dilinde geliştiren William P. Alston'ın (öl.2009), teoriye yeni boyutlar ekleyerek teizm için daha tutarlı hale getiren Jerome I. Gellman'ın ve nedensel gönderimi semantik gizlilikle ilişkilendirip teolojik halka ekleyen Meghan Sullivan'ın iddialarına yer verilecektir. Bu filozofların Tanrı teriminin göndergesinin belirlenmesine dair iddiaları, nedensel-tarihsel zincirin teizm için sorunlu olabilecek kısımları ve teorinin dinî çoğulculuğa ilişkin sonuçları incelenecektir. Türkçe literatürde din dilinde gönderim problemine ilişkin Alston'ın iddialarını inceleyen yalnızca bir makale bulunmaktadır.⁴ Çalışmamızın din dilinde nedensel gönderimi savunan diğer filozofları ele alması ve teorinin dinî çoğulculuğa ilişkin sonuçlarını incelemesi yönüyle literatüre katkı yapacağını düşünmekteyiz.

1. Gönderim Problemi

Esasında gönderim problemi, dil felsefesindeki özel adlar ve gönderim probleminden kaynaklanmaktadır. Dil felsefesinde gönderim problemine ilişkin olarak temelde iki teoriden söz edilebilir. Bunlardan ilki, Gottlob Frege (öl.1925) ve Bertrand Russell'in (öl.1970) ileri sürdüğü betimleyici gönderim teorisidir. Bu teoriye göre özel adlar, belirli betimlerin (definite description) kısaltması olup, göndergenin (referent) belirlenmesi ve gönderimin sabitlenmesi (fixing reference) belirli betimler yoluyla gerçekleşmektedir.⁵ Ayrıca bu teoriye göre özel adların semantik içeriğe sahip olduğu söylenebilir. İkinci olarak Saul A. Kripke (öl. 2022) ve Keith S. Donnellan'ın (öl. 2015) geliştirdiği nedensel gönderim teorisini

⁴ M. Sait Reçber, "'Tanrı' Teriminin Anlam ve Referansı", *Felsefe Dünyası* 32/2 (2000), 49-66.

⁵ Colin McGinn, *Philosophy of Language* (Cambridge: MIT Press, 2015), 38; Gottlob Frege, "Sense and Reference", *The Philosophical Review* 57/3 (1948), 209-230; Bertrand Russell, "Description", *Meaning and Reference*, ed. A.W. Moore (New York: Oxford University Press, 1993).

(the casual theory of reference) zikredilebilir. Nedensel gönderim teorisine göre tekil terimler ya da özel adlar, göndergeye nedensel-tarihsel zincir vasıtasıyla gönderimde bulunur. Bu durumda başarılı bir gönderim için belirli betimlere gerek yoktur. Zira betimler gönderge hakkında yanlış olsa bile gönderim başarılı olur. Çünkü gönderim ilk adlandırma ve nedensel-tarihsel zincir vasıtasıyla sağlanır.⁶ Nedensel gönderim teorisi ile betimleyici teori arasındaki temel fark, nedensel teorinin bir bireye yapılan gönderimin o birey hakkındaki bütün betimler yanlış olsa dahi gönderimin başarılı olacağına dair iddiasıdır. Bu durumun sebebi bireye atfedilen özelliklerin ya da bireyi tanımlayan betimlerin çoğunun olumsal olmasıdır.⁷

Betimleyici gönderim teorisinin ve nedensel gönderim teorisinin din diline özellikle de “Tanrı” terimine uygulanması oldukça tartışmalı bir konudur. Özel adları betimlerin kısaltması olarak gören betimleyici teoriye göre “Tanrı” terimi, “var olan her şeyin tek ve mükemmel yaratıcısı” anlamında bir kavram olarak ele alınır⁸ ve göndergesi betimler vasıtasıyla belirlenir. Düşünce tarihine bakıldığında, Tanrı teriminin filozoflarca çoğunlukla betimleyici çizgide ele alındığını söylemek mümkündür.⁹ Gellman, filozofların Tanrı terimini betimleyici çizgide düşünmelerinin sebebinin, Tanrı kelimesi kullanıldığında, kişinin zihninde belirli bir varlığa referansta bulunamadığını ve dolayısıyla Tanrı kelimesinin *katı belirtici* (rigid designator)¹⁰ olarak kullanılamaması olduğunu ifade eder.¹¹ Ayrıca analitik din filozoflarından James F. Harris, betimleyici teorinin din dili için daha tutarlı olduğunu iddia ederek Tanrı

⁶ Saul A. Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, çev. Berat Açıl (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005).

⁷ James F. Harris, “The Casual Theory of Reference and Religious Language”, *International Journal for Philosophy of Religion* 29/2 (1991), 77.

⁸ Tanrı teriminin özel ad olamayacağı ve dolayısıyla tümel bir kavram olduğu yönündeki iddia için bk. M. Sait Reçber, “‘Tanrı’ Terimi Üzerine”, *Felsefe Dünyası* 31/1 (2000), 65-79.

⁹ Richard B. Miller, “The Reference of ‘God’”, *Faith and Philosophy* 3/1 (January 1986), 10.

¹⁰ Katı belirtici, adlandırmanın “aklındaki” belirli bir nesneyi adlandırması, gerçek dünyada ya da nesnenin var olduğu tüm olgu-karşıtı durumlarda, söz konusu nesnenin hangi betimlerle uyumlu olduğuna bakılmaksızın adın nesneye gönderimde bulunması durumudur.

¹¹ Jerome I. Gellman, “Naming and Naming God”, *Religious Studies* 29/2 (1993), 214.

teriminin gönderimini betimleyici teori ile açıklamanın daha iyi olacağını ifade etmektedir.¹²

William P. Alston ve Meghan Sullivan ise nedensel gönderim teorisinin Tanrı teriminin gönderimini başarılı bir şekilde açıkladığını ileri sürerler ve betimleyici teoriyi birçok açıdan yetersiz görürler.¹³ Tanrı teriminin gönderiminde nedensel gönderim teorisinin esas alınması durumunda “Tanrı” terimi katı belirtici olup terimin göndergesi ilk adlandırma ve nedensel zincir vasıtasıyla belirlenmektedir. Tanrı teriminin gönderiminde bu teoriyi savunan düşünürlerin ad-gönderge ilişkisinin nasıl sağlanacağı ve nedensel-tarihsel zincirin göndergeyle bağlantısının nasıl kurulacağı hususları izah etmeleri gereken temel meselelerdir. Buna ek olarak Tanrı teriminin gönderimine ilişkin bu tartışmalar, dinî çoğulculuk tartışmalarına da yol açmaktadır. Özel

¹² Harris, “The Casual Theory of Reference and Religious Language”, 81.

¹³ Alston’a göre betimleyici teorinin belirsiz yönlerinden ilki, başarılı bir gönderimi sağlayan ve göndergeyi belirleyen önemli betimin hangisi olduğudur. Birçok durumda konuşan, göndergeyle uyumlu olduğuna inandığı birçok betim sayabilir. Ancak bu betimlerden hangisiyle gönderimin başarılı olduğu hususu belirsizdir. Bir kimse Tanrı hakkında hangisinin *primus inter pares* (lat. emsallerinin birincisi) olduğunun belirlenmediği birçok betime sahip olabilir. Ancak gönderimde hangi betimin daha temel olduğu konusu muğlaktır. Betimleyici teorinin muğlak bıraktığı hususlardan bir diğeri, betimlerin gönderimi sağlamada nasıl bir işlevi olduğudur. İster tek bir betim ister betimler topluluğu açısından düşünelim, konuşan kişi, bunların hiçbirisiyle bilinçli bir şekilde referans döngüsünü sağlamaz. Ayrıca, konuşan kişinin zihninde betimler olsa ve betimleri bilinçli kullansa dahi bu betimlerle uyumlu olan nesneye gönderimin nasıl sağlandığı hususu hala açıklanmaya muhtaç gözükmektedir. William P. Alston, “Referring to God”, *International Journal for Philosophy of Religion* 24/3 (1988), 114-115. Sullivan’a göre ise betimleyici teori, dinler-arası tartışmayı imkânsız hale getirmektedir. Her dinin ilâhî varlığa atfettiği niteliklerin farklı olduğu göz önüne alındığında ve betimleyici gönderimin esas alınması durumunda her dinin inanç objesi farklılaşacaktır. Dinler-arası tartışma ise ancak aynı varlığa inanıldığında anlamlı hale gelir. İkinci olarak betimleyici gönderim teorisi çocukların ve teolojik bilgiye sahip olmayan insanların Tanrı hakkında konuşmasını ve O’nunla iletişime geçmesini imkânsız kılmaktadır. Üçüncü olarak Sullivan, betimleyici teoriyi apofatizmin bazı biçimlerini içermemesi nedeniyle problemlili bulur. Meghan Sullivan, “The Semantic Problem of Divine Hiddenness”, *Hidden Divinity and Religious Belief: New Perspective*, ed. Eleonore Stump-Adam Green (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 40-41. Ayrıca Kripke’nin betimleyici teoriye yönelik itirazları için bk. Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, 73, 109-111.

adların gönderiminde nedensel gönderim teorisini temel alırsak, çatışan teolojilere ve farklı inançlara sahip insanların yine de aynı ilâhî varlığa ibadet edeceklerini görmek daha kolaydır.¹⁴ Bu çerçevede nedensel gönderim teorisi ve betimleyici teorinin farklılıklarının dinî çoğulculuk probleminde yönelik önemli sonuçları olduğunu söylemek mümkündür.

2. Ad-Gönderge İlişkisi

Nedensel gönderim teorisinin Tanrı terimine uygulanmasında en kritik husus, ad-gönderge ilişkisinin nasıl kurulacağıdır. Ad-gönderge ilişkisinin iki veçhesi olduğunu söylenebilir. Birincisi, adlandırıcı ile gönderge arasındaki ilk bağlantının kurulduğu ilk adlandırma seremonisidir. Nedensel gönderim teorisini savunan düşünürlerden Kripke, ilk adlandırma esnasında göndergenin *gösterim* yoluyla belirlendiğini iddia etmektedir.¹⁵ Donnellan'a göre ise gönderim, konuşanın yakın çevresinde fiziksel olarak mevcut olan nesnelere doğrudan gönderimdir. Gönderimin gerçekleştiği koşullar, sezgiseldir ancak tam olarak ne olduklarını belirlemek zordur. Din dilinde nedensel gönderimi savunan düşünürlerin izah etmesi gereken temel nokta, ilk adlandırmada ad-gönderge bağlantısının nasıl sağlandığı hususudur. Burada karşılaşılan esas zorluk, Tanrı teriminin göndergesinin doğaüstü bir varlık olması hasebiyle göndergenin empirik yolla belirlenememesidir.

Ad-gönderge ilişkisinin ikinci veçhesi ise, adın sonraki kullanıcılarının göndergeyle bağlantısının nasıl sağlanacağı hususudur. Nedensel gönderim teorisine göre bu ilişki nedensel-tarihsel zincir vasıtasıyla sağlanmaktadır. Kripke'ye göre nedensel-tarihsel zincir, ad koyucudan sonra adın kişiden kişiye, halkadan halkaya geçmesiyle oluşur. Nedensel zincir vasıtasıyla göndergenin belirlenmesi için zincirin sonundaki kişinin, kendisinden adı öğrendiği kimseninkiyle aynı göndergeye gönderimde bulunmaya niyet etmesi gerekir.¹⁶ Tanrı teriminin gönderimi düşünüldüğünde ise nedensel zincirde oluşabilecek

¹⁴ Peter Byrne, "Theology and Religious Language", *Routledge Companion to Philosophy of Religion*, ed. Chad Meister-Paul Copan (Newyork: Routledge, 2010), 548.

¹⁵ Kripke gösterim yoluyla göndergenin/nesnenin belirlenmesini açıklarken Hesperus (Akşam Yıldızı) örneğini verir. Bir kişi gökyüzünde Venüs'ü gösterip "Buna Hesperus diyorum" veya "Bunun adı Hesperus olsun" dediğinde bu gök cismine bir ad verilmiş olur. Böylece ilk adlandırma gerçekleşir, ad ile gönderge arasında ilişki sağlanır. bk. Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, 119-120.

¹⁶ Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, 120.

kopmalar yahut semantik kaymalar nedensel gönderimi din dili açısından problemlile hale getirmektedir. Çağdaş din felsefesinde nedensel gönderimi savunan düşünürler ise ad ile gönderge arasında ilişkinin nasıl kurulacağına dair farklı izahlar yapmakta, oluşabilecek problemlere çözümler getirmekte ve bazı eleştirilere maruz kalmaktadırlar.

2.1. İlk Adlandırmada Göndergenin Belirlenmesi

Tanrı teriminin gönderimine dair ilk çalışma olan *The Reference of 'God'*¹⁷ isimli makalede Miller, nedensel gönderim teorisinin Donnellan'ın geliştirdiği şeklini esas almaktadır.¹⁸ Nedensel gönderim teorisini din diline uygulayan Miller makalesinde nedensel-tarihsel zincir yoluyla oluşabilecek problemlere odaklanmıştır. Ancak Miller'in ad-gönderge ilişkisinde göndergenin ilk adlandırmada nasıl belirleneceği konusuna değinmediği dikkat çekmektedir.

Nedensel gönderimin Kripkeci versiyonunu temel alan Alston ise Tanrı teriminin gönderiminde doğrudan gönderimin* daha temel olduğunu ve ad-gönderge ilişkisinin, ilk adlandırma sırasında *gösterim* (ostension) vasıtası ile sağlandığını iddia etmektedir. Alston'a göre doğrudan gönderim, kişinin Tanrı'yı algılaması ve bu deneyimde karşılaştığı şeye "Tanrı" adını vermesiyle gerçekleşir.¹⁹ Bu yönüyle nedensel zincirin öncülünün Tanrı'yı algılamasıyla başladığını söylemek mümkündür. Burada Alston, hem Kripke'nin anlatımında kapalı olması hem de din dilinde kullanımı bir anlamda tartışmalı olması hasebiyle gösterim meselesini açıklamaya çalışmaktadır. "Gösterme, işaret etme ve teşhir etme eylemi ya da süreci"²⁰ anlamına gelen gösterim, literal anlamda ele alındığında Tanrı'ya gönderim için uygun değildir. Bu hususta Alston'ın gösterimi Tanrı'nın algılanması yahut diğer bir ifadeyle dinî tecrübe olarak ele aldığını söylemek mümkündür. Alston'ın düşüncesini bir bütün olarak incelediğimizde doğrudan gönderim

¹⁷ Miller, "The Reference of 'God'",

¹⁸ Miller, "The Reference of 'God'", 5.

* Alston, Tanrı teriminin analizinde Kripke'nin geliştirdiği nedensel gönderim teorisini esas almakta, ancak Kripkeci gönderim teorisini "doğrudan gönderim" (direct reference) olarak adlandırmayı tercih etmektedir. Bu sebeple makalenin devamında Alston'ın görüşlerinden bahsedildiğinde doğrudan gönderim ifadesini kullanmayı tercih ettik.

¹⁹ Alston, "Referring to God", 119.

²⁰ Merriam-Webster.com Dictionary, "Ostension," (Erişim 2 Aralık 2021).

teorisinde gösterimi Tanrı'nın duyusal olmayan algısı²¹ olarak anlamak mümkündür. Bu hususta Gellman da algıyı sadece duyularla sınırlamanın gereksiz kısıtlayıcı olduğunu iddia ederek Tanrı'nın duyusal olmayan algısını mümkün görmektedir.²²

Gösterim ve Tanrı'nın algılanmasına ilişkin olarak Alston'ın doğrudan gönderim teorisine yönelik en ciddi eleştiriler, Richard Gale ve Harris tarafından getirilmiştir. Gale; doğrudan gönderimin Tanrı terimi için uygun olmadığını, Tanrı'nın doğüstü bir varlık olması hasebiyle ilk adlandırma ve gösterimin gerçekleşmesinin zor olduğunu iddia eder.²³ Dinî tecrübeye dayanarak gösterimin gerçekleşeceği iddiası, Gale'e göre dinî tecrübenin bilişelliğini gerektirmektedir. Bu gereklilik ise doğrudan gönderimin zayıflığını göstermektedir.

Gale'in bu iddialarıyla hem Tanrı algısını hem de doğrudan gönderimin imkânını engellediğinden emin olduğunu söyleyebiliriz. Kanaatimizce Gale'in eleştirilerinin Tanrı'ya gönderimin kavramsal tutarlılığına olumsuz bir etkisi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü söz konusu eleştiriler temelde dinî tecrübeye, Alston'ın ifadesiyle Tanrı'nın algılanmasına yönelik olup, dinî tecrübenin

---

²¹ Alston Tanrı'nın algılanması hususunu *Perceiving God: Epistemology of Religious Experience* adlı eserinde *Görünme Teorisi* (ing. Theory of Appearing) adını verdiği algı teorisi ışığında açıklamaktadır. Bu teoriye göre bir nesneyi algılamak, nesnenin kendini bir kimseye sunması ya da nesnenin kişinin huzurunda bulunmasıdır ve nesnenin öznenin farkındalığına verili olması nesnenin algılanması için gerekli ve yeterlidir. Bu durum özne açısından doğrudan bir farkındalık nesne açısından ise huzurda bulunma, verili olma ve görünme olarak adlandırılabilir. William P. Alston, *Perceiving God: Epistemology of Religious Experience* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1991), 37. Ayrıca bk. Ferhat Akdemir, "Tanrı İnancının Temellendirilmesi ve William Alston'ın Algı Tecrübesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 167-178.

²² Gellman, "Naming, and Namig God", 215.

²³ Richard M. Gale, *On the Nature and Existence of God* (New York: Cambridge University Press, 1991), 7. Gale, Alston'ın *Perceiving God* kitabına yazdığı kritiğinde herhangi bir deneyimin algısal olması için metafizik ve epistemolojik olmak üzere iki şartı yerine getirmesi gerektiğini ve Tanrı algısının bu şartları yerine getiremediğini iddia ederek Alston'ı eleştirir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Richard Gale, "Why Alston's Mystical Doxastic Practice is Subjective", *Philosophy and Phenomenological Research* 54/4 (1994), 869-865.

epistemolojik değerine ilişkindir. Dinî tecrübenin epistemik değeri ise nedensel gönderimin gerçekleşmesine doğrudan etki etmemektedir.

Tanrı'nın algılanmasına dair Harris de öznel bir deneyime dayanarak gönderenin belirlenmesinden dolayı doğrudan gönderimin epistemolojik olarak açmazda olduğunu ileri sürer. Çünkü dışsal kıstasın olmadığı durumlarda deneyimin doğru ya da yanlış olduğunu belirlemek imkânsız hale gelmektedir.²⁴ Ayrıca Harris, gönderim ediminde adla bağlantılı bir varlık olduğunu belirleme ile gönderenin hangi birey olduğunu belirleme arasındaki ayrıma dikkat çekerek Alston'ın temellendirdiği şekliyle doğrudan gönderimin göndergeyi bireyleştiremediğini (individuating) iddia eder. Buna göre doğrudan gönderimde dinî deneyimle gönderge belirlenir. Bu nokta dindar insanlar açısından teorinin en önemli kısmıdır. Ancak gönderenin bireyselleşmesi -x değil de y olduğunun belirlenmesi- için gönderenin tanımlandığı betimlerin zikredilmesi gerekmektedir. Harris'e göre ise dinî deneyimin sağladığı betimler göndergeyi bireyleştirmez.²⁵

Ad-gönderge ilişkisinde ilk adlandırmada gönderenin belirlenmesine ilişkin ikinci görüş Jerome I. Gellman'a aittir. Gellman ihtilafli olması ve Tanrı'nın adlandırılmasında önemli olması sebebiyle ilk adlandırma koşulları ve gönderimi sabitleme eylemine dair açıklamalarda bulunmaktadır. *Naming, Naming God* isimli makalesinde ilk adlandırmada gösterim, algı ve işaret etmenin gerekliliğine dair görüşleri inceledikten sonra Gellman, ad *katı belirtici* olduğunda gönderenin algılanmasını yahut gösteriminin gerekliliğini reddederek, ilk adlandırmada gönderenin belirlenmesi ve gönderimin sabitlenmesinin, nedensel gönderim teorisine göre adın sonraki kullanıcılarının gönderimi sabitleme olayından farklı olmadığını iddia etmektedir.²⁶ Buna göre nedensel zincirin başındaki kişi, tıpkı zincirin son halkasındaki kimse gibi göndergeye dair algı, temsil ve gösterime sahip olmamasına rağmen, önceden kurulmuş gönderim pratiği ve nedensel zincir vasıtasıyla başarılı bir gönderimde bulunabilir.

²⁴ Harris, "The Casual Theory of Reference and Religious Language", 84.

²⁵ James F. Harris, "Individuating Gods", *International Journal for Philosophy of Religion* 40/1 (1996), 7-8.

²⁶ Gellman, "Naming, and Namig God", 200-201.

Gellman, bu durumun ilk adlandırmada da geçerli olabileceğini göstermeye çalışır: Katı belirtici olan adların ilk adlandırmaları, gönderimde bulunma niyetiyle nesne belirlenince başarılı olur. Burada nesnenin/göndergenin belirlenmesi için, adlandırma eyleminin göndergede sona erecek ya da göndergeye yönlendirecek bir yol olması yeterlidir. Bu yolun, nesnenin mevcudiyetini, şimdi ya da geçmiş algısını, gösterimini ihtiva etmesi gerekli değildir. Nesnenin algılanmasından ya da gösterilmesinden bağımsız olarak adlandırıcıdan göndergeye giden bir yol gönderimi sağlayacaktır. Gellman, katı gönderimi sağlayan bu yolun nedensel, metafiziksel yahut başka herhangi bir şekilde olabileceğine ve zincirin halkaları arasında *gerçek* bir bağlantının gerekli olmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre sadece adlandırıcıdan nesneye giden bir yolun olması, nesnenin yolun sonunda olması ve yolun nesneye varması başarılı bir gönderim için yeterli ve gereklidir. Gellman başarılı gönderimin sağlanması için gerekli olan diğer şartın adlandırıcının yolun farkındalığı olduğunu söyler.²⁷

Gellman göndergenin geçmiş, gelecek ya da şimdiki zamanda hiç algılanmadığı durumlarda da katı gönderimin başarılı olabileceğini ileri sürmektedir. Adlandırıcıdan göndergeye giden bir yolun olması ve adlandırıcının bu yolla gönderimde bulunmaya niyet ettiği müddetçe gönderim başarılı olacaktır. Bu duruma örnek olarak Gellman şunu söyler: “Bilim insanının laboratuvarda araştırma yaparken reaksiyon gözlediğini, hiç kimsenin reaksiyonun aktive edici etken maddesini gözlemediğini ancak bilim insanının bunun için bir yol aradığını varsayalım. Bilim insanı, bu etken maddeye A adını versin. Betimleyici teori açısından burada A adının kullanımı ‘X reaksiyonundaki aktive edici etken madde’nin eş anlamlısıdır. Ancak doğrudan gönderim teorisi bunun aksini söyler: Bilim insanının gözlemediği reaksiyon yolundan geriye giderek sözü edilen maddeye başarılı bir gönderimde bulunulabilir.”²⁸

Gellman’ın ilk adlandırma sırasında göndergeyi belirlemek için adlandırıcıdan göndergeye giden bir yolun yeterli olacağı yönündeki iddiası, din dilinde nedensel gönderim teorisinin kullanımı için oldukça önemlidir. Zira Gellman’ın ileri sürdüğü şartların, nedensel gönderim

²⁷ Gellman, “Naming, and Namig God”, 201, 202, 203.

²⁸ Gellman, “Naming, and Namig God”, 206.

teorisini din diline daha uygun hale getirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü Gellman'ın çözümü, göndergenin belirlenmesi için algı, gösterim yahut dinî tecrübeye gerek kalmadan gönderimin sabitlenmesine imkân tanımaktadır.

Gellman, algı yahut gösterimin olmadığı durumlarda başarılı ilk adlandırmayı örneklendirerek açıklar. Adlandırma gerçekleşmeden önce göndergenin algılanması durumunu örneklendirdikten²⁹ sonra Gellman, gönderimin başarılı sayılması için adlandırıcıdan göndergeye giden bir yolun gerekli ve yeterli olduğunu ve algılama yahut gösterimin olmadığı durumlarda da gönderimin başarılı olduğunu göstermeye çalışır. Verdiği örnekler gönderge geçmişte bir zamanda deneyime verili olduğu yahut adlandırıcının ya da zincirdeki diğer kimselerin göndergeyi algıladığı durumlardır.

Ancak bunlara ek olarak Gellman, adlandırıcıdan göndergeye giden yolun şimdi, geçmişte olmakla birlikte gelecekte de olabileceğini iddia eder. Hiç kimsenin deneyimlemediği bir nesneye gönderimde bulunmak için bir ad kullanıldığını varsayalım. Ancak gelecekte gönderim yolunun göndergenin doğrudan deneyimine ulaşacağını biliyoruz. Burada Gellman'a göre gönderim yolu tıpkı geçmişte ilk adlandırmaya varması gibi gelecekteki göndergenin deneyimine kadar uzanacaktır. Gönderim açısından bakarsak, yolun geçmişte yahut gelecekte olması arasında bir fark yoktur.³⁰

Gellman, genel adların gönderiminde açıkladığı gibi inanan kimseden Tanrı'ya giden gönderim yolunun, geçmişte olan yerleşik gönderim zinciri olabileceği gibi gelecekte ertelenmiş zincir olabileceğini ifade eder.³¹ Adlandırıcıdan göndergeye giden yolun, geçmişte, şimdi yahut gelecekte kurulmasının gönderimin sabitlenmesine bir etkisinin olmaması durumunun, din dili için önemi Tanrı'nın gelecekte eskatolojik olarak adlandırılabilmesi ihtimalini ihtiva etmesidir. Bu durumda

²⁹ Odadan yeni çıkmış bir kimsenin yeni bir adla anıldığı durumu düşünelim. Adlandırıcı ile gönderge arasındaki bağlantı, söz konusu kimsenin odada bulunduğu anın zihindeki temsili ile kurulmaktadır. Bu durumda göndergeye giden yolun sağlanması, temsilin göndergeye atfedilmesidir. Dolayısıyla bu temsil gönderim yolunu başlatır ve açık bir şekilde görüldüğü üzere, göndergeye dair betimler hakkında yanılma olsa bile gönderim başarılıdır. Gellman, "Naming, and Namig God", 203.

³⁰ Gellman, "Naming, and Namig God", 205.

³¹ Gellman, "Naming, and Namig God", 215.

Tanrı'nın algılanması yahut dinî tecrübeye yönelik eleştirilerin nedensel gönderimin din dilinde geçerliliği açısından önemini kalmadığını söylemek mümkündür.

Gellman ilk adlandırma sırasında göndergeyle/nesneyle kurulan yahut kurulmayan yol ekseninde gönderimi; doğrudan, dolaylı ve ertelenmiş olmak üzere üç kısma ayırır. Buna göre doğrudan gönderim, ilk adlandırma sırasında nesnenin deneyime verili olduğu ve algılama yahut gösterimin gerçekleştiği durumlardır. Dolaylı gönderim, ilk adlandırmada nesnenin deneyime sunulduğu ancak diğer zamanlarda adlandırıcı yahut diğerlerinin nesneyle uygun ilişkide olduğu durumlardır. Ertelenmiş gönderim ise, ne adlandırıcıya ne de adlandırıcıdan nesneye giden yoldaki diğer kişilerin deneyimine sunulmuş bir nesnenin olmadığı durumlardır.³² Tanrı teriminin gönderimini Gellman açısından belirleyecek olursak, dolaylı gönderim tanımının yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Gellman Tanrı teriminin gönderimini nedensel gönderim teorisiyle açıklamakla birlikte, Tanrı teriminin semantik içeriğinin de olduğunu iddia ederek³³ nedensel gönderimi din diline uygulayan diğer düşünürlerden ayrılmaktadır. Ayrıca Gellman bu iddiasıyla Harris'in nedensel gönderimin betimleri önemsiz addederek teizmi muhtevasız bıraktığı yönündeki eleştirisini de karşılamış bulunmaktadır.

Gellman'ın ilk adlandırmada ad-gönderge ilişkisinin nasıl kurulacağına dair getirdiği yapıcı çözümlerin en önemli noktası, başarılı gönderim için doğrudan, dolaylı ve ertelenmiş veçheleri ihtiva eden genişletilmiş nedensel gönderim anlayışının çoklu "yollara" yaptığı vurgudur. Bu çoklu gönderim yolları kutsal metin yorumundan, ilâhî mükemmellik üzerine düşünmeden, dinî tecrübeden kaynaklanan farklı teolojik açıklamaları ele almak için tam olarak ihtiyaç duyulan şeydir.³⁴

³² Gellman, "Naming, and Namig God", 206.

³³ Gellman, adların semantiği ile pragmatikleri arasında bir ayrıma giderek, bir adın gönderiminin sağlanması için adın pragmatik boyutunu, adın betimsel içeriklerinin de semantik boyutunu oluşturduğunu söyler. Dolayısıyla bir adın gönderimi nedensel gönderim teorisiyle açıklanabilirken aynı zamanda betimsel bir içeriği olduğu da söylenebilir. Gellman Tanrı terimini de bu şekilde ele almaktadır. Gellman, "Naming, and Namig God", 197-198.

³⁴ Cass Fisher, "Religion without God? Approaches to Theological Reference in Modern and Contemporary Jewish Thought", *Religions* 10/1- 62 (2019), 21.

Meghan Sullivan ise Tanrı teriminin gönderimiyle ilgili olarak kendi teorisinin, dinler arası tartışmaya/diyaloğa imkân veren, Tanrı'nın doğası hakkındaki betimlerde yanılmayı anlamlandırabilen, daha az *bilişsel* olan bir teori ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yahut diğer bir ifadeyle zikredilen hususları açıklayan bir teorinin daha uygun olacağını ifade etmektedir. Kripke'nin nedensel gönderim teorisinin bir versiyonunu olarak "riayet yoluyla gönderim" (reference by deference) olarak adlandırdığı teorisini ortaya koymaya çalışır. Riayet yoluyla gönderim teorisini şu şekilde açıklar:

"'N' adı, konuşanın 'S' dilindeki bir nesneye 'o' gönderimde bulunur, çünkü (i) S, başka bir konuşan (veya konuşanlar) için kelimenin göndergesi ne olursa olsa ona riayet etme niyetindedir ve (ii) S, o nesnesinin doğrudan adlandırılmasıyla (*algı ya da gösterim vasıtasıyla*) veya 'o' hakkında başarılı bir belirli betimlemeyle sona eren riayete dayalı nedensel gönderim zincirinde durmaktadır."³⁵

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere yeni bir ad öğrendiğimizde ve bu adı öğrendiğimiz kişiyle tam olarak aynı şekilde kullanarak gönderimde bulunursak, riayet ederek gönderimde bulunmuş oluruz. Riayet yoluyla gönderimin en önemli sonucu, konuşanın nesneye gönderimde bulunmak için adlandırılan nesne hakkında önemli bir şey bilmemesidir. Hatta buna göre konuşan nesne hakkında kökten farklı inançlara yahut bilgilere sahip olabilir. Sullivan bu durumu Neil Young örneği ile açıklar. Buna göre, Neil Young adında bir halk sanatçısından bahsedildiğini varsayalım. Şarkıcı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadan ona Neil adıyla başarılı bir gönderimde bulunurum. Daha sonra "Sweet Alabama" şarkısını yazanın Neil olduğuna dair yanlış bir bilgi ediniyorum. Bu durumda betimleyici teoriyi esas alarak gönderimde bulunsaydım Neil adıyla Neil'e gönderimde bulunmazdım. Ancak riayete dayalı gönderimle referansta bulunma niyetinde olduğum ve adı öğrendiğim kişi nedensel zincirin bir parçasıysa gönderim başarılı olur.³⁶

Sullivanian riayet yoluyla gönderim teorisinin Tanrı'ya başarılı bir gönderimi kolaylıkla sağladığını ileri sürmektedir. Buna göre riayet yoluyla gönderimde 'Tanrı'nın eşsiz tanımına ihtiyaç duyulmaz. Ayrıca çocukların ve teolojik açıdan bilgisiz insanların da gönderimde bulunan diğer insanlara riayet ederek başarılı bir gönderimde bulunabilir. Aynı

³⁵ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 42.

³⁶ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 42.

şekilde farklı dinî geleneklere bağlı insanlar, aynı ilâhî varlıktan gelen nedensel zincirlere riayet etmesi durumunda aynı Tanrı'ya gönderimde bulunurlar.³⁷

Riayet yoluyla gönderim teorisini incelediğimizde Sullivan'ın ilk adlandırmada ad-gönderge ilişkisini nedensel zincir vasıtasıyla sağladığını görmekteyiz. Bu açıdan baktığımızda Sullivan'ın ad gönderge ilişkisini sağlamada Gellman'la benzer yaklaşım benimsediği dikkat çekmektedir. Ayrıca Sullivan nedensel zincirin öncülünün Tanrı'yı doğrudan adlandırmasının (direct baptism) bir anlamda imkânsız olduğunu iddia eder. Çünkü ona göre Tanrı deneyimsel olarak gizlidir. Bununla birlikte Sullivan ilâhî olanı adlandırmanın Tanrı-insan arasındaki sınırı aştığını ve dolayısıyla teolojik takaddümü tersine çevirdiği için rahatsız edici bulmaktadır.³⁸ Burada özellikle Sullivan'ın ilk adlandırmada göndergenin dinî tecrübe yahut Tanrı'nın algılanmasıyla sağlandığını iddia eden Alston'ı eleştirdiği dikkat çekmektedir.

2.2. Nedensel-Tarihsel Zincirdeki Problemler

Nedensel gönderim teorisine göre, adın sonraki kullanıcıları açısından ad-gönderge bağlantısı ve gönderimi sabitleme, nedensel-tarihsel zincir vasıtası ile sağlanmaktadır. Buna göre ilk adlandırmada ad-gönderge ilişkisi, algı, gösterim yahut başka yollarla kurulduktan sonra, adın sonraki kullanıcıları, adlandırıcının adı kullanması ve diğer insanlara aktarmasıyla oluşan nedensel-tarihsel zincir vasıtasıyla göndergeye ulaşmaktadır. Adın sonraki kullanıcılarıyla göndergenin bağlantısını sağlayan nedensel zincirde oluşabilecek kopmalar yahut engeller, teorinin din diline özellikle de Tanrı terimine uygulanmasında olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bununla birlikte nedensel zincirin dinî yaşantı için olumlu bir vechesi olduğu da söylenebilir.

Nedensel zincirin teizm ve dindarlar için olumlu yönlerine odaklanan Alston, nedensel zincirin öncülünü, *algılanan varlığa* odaklanarak, kendisi için gönderimi sabitleyen ilk kişi olarak düşünür. Nedensel zincirin öncülünün gönderimde bulunduğu varlıkla diğer kişiler arasındaki iletişim ya da dinî terminolojiyle ifade edersek nedensel zincirin öncülü olan peygamberlerin gönderimde bulunduğu varlıkla dindar insanlar arasındaki bağlantıyı Alston'a göre nedensel-tarihsel

³⁷ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 43.

³⁸ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 38.

zincir sağlamaktadır. Alston, dinî cemaatin üyelerinin ve dinî cemaatin toplu ibadetlerinin nedensel zincirin halkaları olduğunu iddia etmektedir. Alston bu hususu makalesinde şöyle anlatır:

“Şurası açık ki biz, en azından birçoğumuz, Tanrı’yla ve Tanrı hakkında konuşma pratiğimizde dâhil olmak üzere dinimizi toplumla elde ederiz. Dini kendi kendimize akıl etmedik, ne de birçoğumuz Tanrı’dan özel bir vahiy almadık... Muhakkak ki bu nokta bizzat betimleyici teoriyi elemez. Çünkü hâlâ toplumun belirli betimler sağlayarak bizi gönderim pratiğine başlattığı ihtimali söz konusudur. Şüphesiz böyle betimleri normal dinî eğitimde alıyoruz. Ancak ilk olarak Tanrı’ya gönderimde bulunmayı ibadet, dua, günah çıkarma ve sakramentlere (Tanrı’ya dua ederken O’nu överken vb.) maruz kalarak öğreniyoruz. İbadetleri nasıl yapacağımıza dair talimatlar alıyoruz. [İbadetleri] yapmaya teşvik ediliyoruz. Tüm bunların bir sonucu olarak bu dinî pratiklere “kapılıyoruz”. “Yaparak/eyleyerek” Tanrı’yla temasa geçmenin veya birlik olmanın nasıl bir şey olduğunu öğrendik. [Dinî] pratiklere başlatılarak, dinî cemaattaki seleflerimizin gönderimde bulunduğu ibadet nesnesine, Tanrı’ya gönderimin alt pratiklerini öğreniyoruz. İşler yolunda giderse, aktarım zincirleri için başka başlangıç sağlamak adına Tanrı’yla ilk elden deneyimsel bir bağlantı kurarız.”³⁹

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere kişi Tanrı’yı deneyimlemeden yahut algılamadan dua ederek, ayinlere katılarak ya da diğer bir deyişle dinî pratikleri uygulayarak Tanrı hakkında konuşmanın ne anlama geldiğini bilir ve Tanrı’ya başarılı bir gönderimde bulunur. Çünkü kişi dinî cemaat aracılığıyla kendisine aktarılan gönderim belirleme pratiğine sahip olur. Ayrıca kişi, Alston’ın ifadesiyle daha sonra Tanrı’yla ilk elden deneyimsel bir tanışıklık edinirse o zaman “Tanrı” adını kendisi için Tanrı’ya bağlayabilir. Böylece yeni nedensel-tarihsel zincir başlangıcı oluşur. Bu açıdan bakıldığında nedensel zincir, ibadetlerde dâhil olmak üzere dinî yaşantıyı önemli bir konuma getirerek teolojik bilgiye –Tanrı hakkında betimlere- sahip olmadan da Tanrı’yla iletişimi mümkün hale getirmektedir. Dolayısıyla doğrudan gönderimin din dilinde öncelikli konumda olması, Alston’ın tabiriyle “bilgili ve haysiyetli kişilerin yanında zayıf ve tahsil görmemiş kişilerin de”⁴⁰ Tanrı’ya başarılı bir gönderimde bulunmasına dair bir güvence vermektedir. Buna göre bir kimse Tanrı hakkındaki teolojik betimleri anlamaya ihtiyaç duymaz. Birinin

---

³⁹ Alston, “Referring to God”, 119.

⁴⁰ Alston, “Referring to God”, 126.

deneyimine bağlanarak ya da dinî cemaatteki gönderim pratiklerini kullanarak başarılı bir gönderimde bulunur.

Alıntıda dikkat çeken husus Alston'ın nedensel-tarihsel zinciri dinî yaşantı için önemli bir yerde görmesidir. Doğrudan gönderim teorisinde başarılı gönderimi sağlamak için nedensel zincirin ilk halkasına ulaşan tarihi süreç gerekliliği, Alston açısından dinî tarihini vermektedir. Bu açıdan bakıldığında Alston'ın doğrudan gönderimi temel kabul etmesinin sebebi, sadece gönderim problemini çözmesi değil, aynı zamanda nedensel zincirin dinî yaşantı için de önemli bir konumda olmasıdır.

Alston'ın nedensel-tarihsel zincirde ibadetlere vurgu yaparak betimleri önemsiz olarak nitelemesi, teizmi içeriğinden yoksun bırakır ve dolayısıyla böyle bir gönderim teorisinin teolojik olarak muhtevasız olduğu söylenebilir. Bu hususla ilişkili olarak Harris, nedensel-tarihsel zincirin sadece ilk adlandırmaya ulaşmak için gerekli olması ve betimsel içeriğin hiçbir zaman önemli olmaması hasebiyle doğrudan gönderimin teizm için ciddi bir problem olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Harris, dinî tarihsel geçerliliği için betimsel anlatımın önemine dikkat çekerek, Alston'ın iddia ettiği gibi doğrudan gönderimin dinî tarihini vermesi, esasında tam da Alston'ın karşı çıktığı husus olduğunu ileri sürmektedir. Harris bu durumu Musa örneği üzerinden açıklar: Doğrudan gönderime göre Kutsal kitapta geçen Musa hakkındaki betimler yanlış dahi olsa Musa adının gönderimi başarılıdır. Ancak dinî tarihsel geçerliliği açısından bakılacak olursa doğrudan gönderimin önemsiz olarak gördüğü bu betimler oldukça önemlidir ve dinî geçerliliğini sağlar. Dinin tarihsel geçerliliğine ilişkin olarak Harris, bunu betimleyici teorinin sağladığını iddia eder. Ona göre Musa adının göndermesini belirlemede Kutsal kitapta geçen betimlere dayanan bir teori, bu betimleri önemsiz gören bir teoriden daha iyidir.⁴¹

Adın kişiler arası aktarımını sağlayan nedensel zincirdeki olası kopmalar yahut gerçek göndergeyle nedensel zincir arasında oluşabilecek engeller Tanrı teriminin gönderimini başarısız kılar. Nedensel zincirin muhtemel olumsuz sonuçlarını ilk olarak Miller ele almaktadır. Miller, nedensel gönderimin hangi durumlarda başarısız olacağı üzerine yoğunlaşır ve nedensel gönderimin başarısız olması durumunun din eleştirilerinin lehine sonuçlanacağını ifade eder. Nedensel gönderim,

---

⁴¹ Harris, "The Casual Theory of Reference and Religious Language", 79-81.

uygun nedensel süreçler sağlandığı sürece gönderge hakkındaki betimlerin yanlışlığı durumundan etkilenmez ve başarılı olur. Ancak nedensel zincirde kopmalar olması halinde gönderim başarısız olur.

Miller bu hususta Donnellan'ın R kuralını⁴² Tanrı terimine uygular ve şu sonuca varır: "Tanrı terimi bir bireye gönderimde bulunma niyetiyle yüklem cümlelerinde özel ad olarak kullanılırsa, 'Tanrı yoktur' ifadesi ancak ve ancak bu kullanımların tarihi bir *block*a ulaşıyorsa doğrudur."⁴³ Miller'e göre Feuerbach, Nietzsche, Freud ve Marx gibi teizm eleştirmenleri, farkında olmadan 'Tanrı' özel adının kullanımında nedensel gönderim teorisi olduğunu varsayarlar. Buna göre Tanrı adının tüm gönderim zincirleri, konuşanın içsel durumlarının yanlış tanımlanmasıyla sona eriyorsa, "Tanrı" adıyla hiçbir gönderge belirlenmediği açıktır. Diğer bir deyişle, Tanrı teriminin nedensel zincirinde ödipal durumlar bir *block* oluşturur ve bunun neticesi aslında Tanrı'nın var olmadığıdır.⁴⁴

Miller, nedensel-tarihsel zincirde oluşan *block*un "Tanrı" teriminin gönderimini başarısız kılacağı yönündeki iddianın yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Zira Yahudi-Hıristiyan geleneği, Tanrı'nın peygamberler dışında birçok insanla karşılaştığı durumlarla doludur. Bu duruma geçmiş haricinde bugün de birçok insanın Tanrı'yla karşılaştığı ya da Tanrı'yı tecrübe ettiği de eklenebilir. Bu durumda Tanrı'ya ulaşan nedensel zincirlerin bir ya da birkaç tecrübede birleşmesi halinde Tanrı'ya giden zincirde bir *block* olduğunu iddia etmek daha anlaşılır olacaktır. Ancak ifade ettiğimiz gibi geçmişten günümüze kadar peygamberler dışında birçok insanın Tanrı'yla bir tecrübesi olduğu ve dolayısıyla sayısız nedensel zincir olduğu düşünülürse nedensel gönderimin teizmin natüralistik eleştirisini haklı çıkarması ya da kanıtlanmasının bir noktada

⁴² Donnellan R kuralını şu şekilde ifade eder: "N, bazı bireylere gönderimde bulunma niyetiyle, yüklem ifadelerinde kullanılmış özel bir ad ise, o zaman 'N yoktur' ifadesi, ancak ve ancak bu kullanımların geçmişi bir *block*ta bitiyorsa doğrudur." bk. Keith S. Donnellan, "Speaking of Nothing", *The Philosophical Review* 83/1 (1974), 25. R kuralında geçen *block* kavramını ise Donnellan şu şekilde tanımlar: "Bir adın (gönderim niyetiyle) kullanımının tarihsel açıklaması [nedensel zinciri] herhangi bir göndergenin tanımlanmasını engelleyecek olaylarla bitmesine *block* diyeceğim." bk. Donnellan, "Speaking of Nothing", 23.

⁴³ Miller, "The Reference of 'God'", 8-9.

⁴⁴ Miller, "The Reference of 'God'", 9.

imkânsız olduğu söylenebilir. Zira Tanrı'ya yapılan tüm doğrudan gönderimlerin kusurlu ya da *blocktan* kaynaklandığını göstermek gerekecektir. Ancak Tanrı'ya ulaşan birçok nedensel zincir olması Sullivan'ın işaret ettiği başka semantik problemleri beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak Miller, Nietzsche ve Marx'da olduğu gibi dinî tecrübeyi dikkatle araştırarak sosyolojik ve ekonomik açıklamalarla ortaya konan din eleştirisi esasında tüm doğrudan gönderim iddialarını açıklamakta başarısız olduğunu söylemektedir.⁴⁵

Miller teizm eleştirileri arasında bir ayrıma giderek Marx, Nietzsche ve Freud'un eleştirilerini ayrı kategorilerde değerlendirmektedir. Bu anlamda Marx ve Nietzsche'nin eleştirilerine kıyasla Freud'un psikolojiye dayanan natüralistik açıklamalarının din için en ciddi eleştiri olduğu görüşündedir. Miller, Freud'un eleştirisine cevaben dinî tecrübenin tek tip psişik nedeni olamayacağını ve dinî tecrübenin çeşitliliğine dikkat çekerek nedensel gönderimin gerçekleşebileceğini ileri sürer. Nihai olarak Miller, Freud, Marx, Nietzsche gibi filozofların teizmin natüralistik temellerine ilişkin eleştirilerinin kavramsal olarak "Tanrı"nın gönderimine yönelik iddiaları çürütebileceğini, ancak pratikte dinî tecrübenin çeşitliliği göz önüne alındığında Tanrı'ya gönderimin hala mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre böyle bir eleştirinin haklı olabilmesi için, dinî tecrübenin çeşitliliğini kabul ederek doğalcı açıklamalarda bulunması gerekir.⁴⁶

2.2.1. Semantik Gizlilik Problemi

Miller nedensel zincirdeki muhtemel *blocklara* odaklanırken Meghan Sullivan ise nedensel zincirde oluşabilecek kopmaların teizm açısından daha ciddi sonuçları olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre nedensel zincirin kesintiye uğramasının ve ad-gönderge ilişkisinin bozulmasının üç şekli vardır: Semantik kırılma (semantic break), gelecek nesildeki konuşanların adı kullanmayı bırakmasıyla meydana gelmektedir. Yeterince uzun bir boşluk oluşursa ad ile gönderge arasındaki bağlantı kopmuş olur.⁴⁷ Bu durumu bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse, Ahmet adında bir çocuğun dünyaya geldiğini varsayalım. Ahmet'in yaşadığı bölgede savaş çıkmış, bütün yaşayanlar

⁴⁵ Miller, "The Reference of 'God'", 12.

⁴⁶ Miller, "The Reference of 'God'", 13.

⁴⁷ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 44.

ölmüş ve savaş sebebiyle bütün nüfus kayıtları yanmıştır. Böylece Ahmet adı tarihe karışmış olur. Ancak Ahmet'in cesedini bulup ona yeniden Ahmet adı verilse bu adlandırma yeni bir nedensel zincir başlatır. Ahmet adına dair ilk nedensel zincir artık kırılmıştır.

İkincisi semantik kayma (semantic shift), rakip nedensel zincir ya da zincirler lengüistik topluluğa girdiğinde, konuşanların yeni nedensel zinciri kullanmaları durumunda ortaya çıkar. Yahut başka bir ifadeyle ad-gönderge ilişkisinin, adın farklı bir göndergeye varan yeni nedensel zincire takılması neticesinde bozulmasıdır.⁴⁸ Sullivian semantik kaymayı açıklamak üzere Kripke'nin Madagaskar örneğini kullanır. Buna göre denizci Marco Polo, Afrika'nın bir bölgesine Madagaskar adını verdi. Bu bilgi diğer denizcilerle de paylaşılır. Netice itibariyle Madagaskar artık Afrika'nın bir bölgesinin adı olur.⁴⁹

Ad-gönderge ilişkisini kesintiye uğratan son sebep ise semantik kirliliktir. Semantik kirlilik (semantic pollution), lengüistik topluluğa ada ilişkin birden fazla nedensel zincirin girmesi ve konuşanların ayırım gözetmeksizin farklı zincirlere riayet etmeleri durumudur. Buna göre ad-gönderge ilişkisinde farklı nedensel zincirlerin baskın hale gelmesiyle ad ile orijinal gönderge arasındaki bağlantı belirsizleşir ve bozulur. Böylece ad, belirli bir varlığa gönderim yapmayı bırakır. Sullivian, bu durumu örneklemek için ise Kral Arthur hikâyesinden bahseder. Buna göre 6.yyda yaşamış bir askerin adı Arthur'dur. Ancak Arthur'un başarıları arttıkça onu anlatan hikâyeler gelişir ve bu hikâyeler gerçek yahut efsanevi başka askerlerin hikâyeleri ile birleşir. Netice itibariyle, çağdaş dönemde Kral Arthur ifadesi kullanılsa da 6.yy da yaşamış askere gönderimde bulunmaz. Zira nedensel zincirler karışmıştır.⁵⁰ Sonuç olarak ilk adlandırmanın zaman itibariyle eski ve lengüistik toplulukların oldukça çeşitli olması durumu nedensel zincirde semantik bozulmaların gerçekleşme olasılığını artırmaktadır. Zira zamansal olarak uzaklık nedensel zincirde değişime açık daha fazla halka olduğu ve lengüistik topluluktaki çeşitlilik ise daha fazla rakip nedensel zincirin topluluğa girebileceği anlamına gelir. Bu sebeplerden dolayı Sullivian ilâhî adların

---

⁴⁸ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 44.

⁴⁹ Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk*, 194-195.

⁵⁰ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 44-45.

semantik olarak savunmasız (semantically vulnerable) olduğunu ifade eder.⁵¹

Peki, nedensel zincirde kopmalar meydana getiren bu durumların Tanrı teriminin gönderimi probleminde konumu nedir? Sullivan semantik kayma ve semantik kirliliğin burada kritik önemde olduğunu düşünmektedir. İlâhî adlar söz konusu olunca rakip nedensel zincirlerin olamayacağı düşünülmeyle birlikte bu durum tarihsel ve sosyal açıdan bakıldığında imkânsız gözükmektedir. Zira dinî gelenekler, binlerce yıllık geçmişe sahip olmaları hasebiyle birçok nedensel zincir oluşturmaktadır. Bu noktada birçok nedensel zincir olmasına rağmen semantik kayma ve kirlilik olmadan her zincirin sonunda Tanrı'ya ulaştığını nasıl izah edileceği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sullivan bu problemi *semantik gizlilik sorunu* (semantic hiddenness) olarak adlandırır. Semantik gizlilik sorununun çözümü olarak ortaya konacak her bir teorinin dinler-arası tartışmaya imkân sağlaması ve lengüistik toplulukta rakip nedensel zincirlerin sebep olacağı semantik kirliliği ve kaymayı geçersiz kılması gibi önemli kıstasları sağlaması gerekmektedir.

Sullivan bu probleme ilişkin iki yanıtın söz eder. Bunlardan ilki dinî çoğulculuğa da kapı aralayan ortak kaynak yanıtıdır (common source response). Tanrı, farklı toplumlardaki farklı dinlerin yahut inanç sistemlerinin ortak kaynağı olabilir. Burada birçok nedensel zincir, semantik kayma yahut semantik kirliliğe yol açmadan aynı göndergeye varabilir. Sullivan bu durumu izah ederken James Bond örneğini verir. Buna göre bazı kimseler James'in bir ajan, bazıları hırsız ve diğerleri de iş adamı olduğuna inandılar. Ancak her üç durumda da James Bond her bir gönderim zincirinin kaynağı olduğu için, herkes ortak aynı göndergeye gönderimde bulunmaktadır.⁵²

Semantik gizlilik probleminde ilişkin ikinci görüş, tecrit edilmiş riayet yanıtıdır (quarantined deference response). Buna göre, dinî cemaatler peygamberlerin dinî tecrübesine dayanarak gönderim zincirini belirler. Yahut diğer bir deyişle tecrit edilmiş riayet yanıtı, dinî tanıklığa (religious testimony) dayanarak gönderimin sabitlenip nedensel zincirde oluşabilecek semantik kayma yahut kirliliğin engellenmesidir. Tecrit edilmiş riayet yanıtını savunanlar, kişinin belirlediği riayet zinciri

⁵¹ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 45.

⁵² Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 47.

dışındaki zincirler ya da dinî gelenekler, Tanrı hakkında herhangi bir tanıklık sağlamaz. Her dinin müntesibinin kendi peygamberinin dinî tecrübesine dayandığı görüşü dikkate alındığında, tecrit edilmiş riayet görüşünün dinler-arası diyalogu ortadan kaldırdığını söylemek mümkündür.⁵³

Sullivan, semantik gizlilik problemine ilişkin kendi çözümünün *semantik ilham yanıtı* (semantic inspiration response) olduğunu iddia eder. Semantik ilham yanıtına göre, Tanrı Kutsal Ruh aracılığıyla ilâhî isimlerin nedensel zincirinde bir kopma ya da kırılmayı engelleyerek koruma altına alır. Sullivan bu durumun sadece Hıristiyanlıkta değil, farklı dinî geleneklerde de olduğunu ifade eder.⁵⁴ Bu çözümüyle Sullivan, nedensel zincire 'teolojik' halka ekleyerek nedensel gönderim teorisini din diline uygulayan diğer düşünürlerden ayrılmaktadır.

3. Dinî Çoğulculuk ve Gönderim

Din dilinde nedensel gönderim teorisinin yahut betimleyici teorisinin esas alınmasının dinlerin çokluğu problemine ilişkin önemli sonuçları vardır. Gönderimin betimler vasıtasıyla sağlandığını ve betimlerin gönderge hakkında doğru olması gerektiğini ileri süren betimleyici teorisinin din dilinde temele alınması durumunda dinî dışlayıcılık gündeme gelmektedir. Şayet kişinin dinî söylemlerindeki göndergesi, Tanrı hakkında sahip olduğu betimlerle belirlenirse, Hindu, Budist, Müslüman ve Hıristiyanların aynı varlığa ibadet ettiğini söylemek mümkün değildir. Anlam ve betime dayanan betimleyici teoriye göre, herhangi bir dinî geleneğin başarılı gönderimde bulunması durumunda, diğer dinî gelenekler ise yanlış olarak nitelendirilir. Bu yönüyle betimleyici teori, hem farklı dinlerde ortak göndergeyi sağlayacak hem de açıkça tanımlayacak şekilde betim bulmakta zorlanır.⁵⁵

Ancak din dilinde nedensel gönderimin esas olması ve "Tanrı" teriminin gönderimini sağlaması, dinî çoğulculuk için ümit verici gözükmemektedir. Çünkü betimler gönderge hakkında yanlış olsa bile nedensel gönderim teorisi farklı gönderim ifadelerinin aynı varlığa

⁵³ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 48-49.

⁵⁴ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 49.

⁵⁵ Peter Byrne, *Prolegomena to Religious Pluralism: Reference and Realism in Religion* (London: Macmillan Press, 1995), 35; Harris, *Analytic Philosophy of Religion*, 393.

gönderimde bulunmalarına olanak sağlar.⁵⁶ Nitekim Miller makalesinde nedensel gönderimin bu sonucunu din felsefesi için pozitif bir değer olarak ele alır. Her ne kadar nedensel gönderim fikri teizm aleyhine natüralistik argümanları güçlendirse de dinlerin çokluğu probleminde de bir anlamda açıklama getirir. Buna göre nedensel gönderim teorisi, farklı dinlerin ilahları için kullanılan adların esasında aynı varlığın farklı adlandırılmaları olduğunu iddia etmemizi mümkün kılmaktadır. Dinlerin inanç objelerinin doğası hakkında ciddi inanç farklılıkları olsa bile, Allah, Yahve, İsa Mesih aynı varlığın farklı isimleri olabilir. Bu durum teolojik farklılıkları görmezden gelmemizi gerektirmez. Çünkü O'nun doğası hakkındaki betimler, gönderimi sağlamasa da hâlâ önemini korumaktadır.⁵⁷

Nedensel gönderimin Kripkeci versiyonunu savunan Alston da nedensel gönderimin dinî çoğulculuğa kapı araladığını ileri sürmektedir. Alston'a göre gönderim betimlerden ziyade gönderim pratikleriyle sağlanıyorsa tek Tanrı'yla deneyimsel ilişkiden kaynaklanan *bir* gönderge olduğu söylenebilir. Yine bu durumla bağlantılı olarak, Alston doğrudan gönderimin sadece dinî çoğulculuğa değil, aynı zamanda herhangi bir dindeki teolojik görüş farklılıklarını da ortadan kaldırmaya zemin hazırladığını iddia etmektedir. Alston özellikle Hıristiyanlık içerisindeki farklılıklara dikkat çekerek Tillichçi ya da fundamentalistler gibi farklı teolojik grupların, Tanrı hakkında kökten farklı düşüncelere sahip olsalar da doğrudan gönderim sayesinde tek ve doğru Tanrı'ya ibadet edebilir olacaklarını ifade etmektedir.⁵⁸ Bu hususların dinî hayat için olumlu etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Farklı dinlerin aynı ilâhî varlığa gönderimde bulunması, o varlığın nitelikleri/özellikleri hakkında tam bir anlaşma gerektirmemektedir. Aksi takdirde iki insanın aynı nesne hakkında farklı görüşlere sahip olduğunu da kabul etmememiz gerekirdi. Bununla birlikte ortak gönderge varsayımı, ilâhî varlığın farklı doğaları olduğunu, dinlerin ve dinî geleneklerin aralarında gerçek farklılıklar olduğunu kabul etmelidir. Nedensel gönderim neticesinde ileri sürülen çoğulcu tez, bu tür

---

⁵⁶ Harris, *Analytic Philosophy of Religion*, 395.

⁵⁷ Miller, "The Reference of 'God'", 13-14.

⁵⁸ Alston, "Referring to God", 126-127.

farklılıkların olmadığını değil, bu farklılıkların gönderimi belirlemede etkili olmadığını iddia eder.

Din dilinde nedensel gönderimin bir sonucu olarak dinî çoğulculuğu savunanların en önemli argümanı, her dinî geleneğin kendi içerisinde Tanrı'nın nitelikleri konusunda farklılaştığı iddiasıdır. Örneğin Hristiyanlığın Tanrı'sının doğası konusunda aralarında farklılıklar olmasına rağmen, Hristiyan kabul edilen birçok mezhep vardır. Dolayısıyla kişinin sadece kendisinin müntesibi olduğu mezhebin Hristiyanlığın Tanrı'sına başarılı bir şekilde gönderimde bulunduğunu iddia etmesi imkânsızdır.⁵⁹ Ayrıca Meghan Sullivan, Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların Tanrı'nın doğası üzerinde esaslı bir anlaşmazlık içinde olmaları hakikatinin, onların tartışmalarında atıfta bulunulan varlığın aynı olduğunu gösterdiğini savunmaktadır. Teslis doktrini üzerinde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki tartışmanın asli olması için "Tanrı ve Allah'ın aynı varlığa atıfta bulunması gerektiğini" iddia etmektedir.⁶⁰

Miller ve Alston'ın nedensel gönderim teorisini din diline uygulamasıyla Hick'in dinî çoğulculuğunu desteklediğini söylemek mümkündür. Ancak Sullivan, Hick'in her dinin aynı ilâhî gerçekliğe ibadet ettiğini ancak din müntesiplerinin ilâhî gerçekliği farklı şekillerde algıladığına dayanan teorisinin iki yönden sakıncalı olduğunu iddia etmektedir. İlk olarak, Hick'in teorisi aşırı apofatizmi gerektirdiğinden Tanrı hakkında bazı iddiaların doğru olmasını düşünen teistler için kabul edilebilir değildir. İkinci olarak Sullivan'ın ilâhî adların semantiği için gerekli gördüğü dinler arası tartışmaya/diyaloğa engel teşkil ettiği için de tercih edilemez.⁶¹

Sullivan Hickçi teolojiye kıyasla daha teknil bir teolojik görüş ileri sürebileceğini ifade eder. Bu teolojik görüşe göre, Tanrı kendini farklı dinî geleneklere farklı şekillerde ifşa eder. Hick'in teorisinde farklı dinlerin ortaya çıkışı insanın algılarının sınırlı olmasından kaynaklanırken burada

⁵⁹ Byrne, *Prolegomena to Religious Pluralism*, 34.

⁶⁰ Meghan Sullivan, "Semantics for Blasphemy", *Oxford Studies in Philosophy of Religion*, ed. Jonathan L. Kvanvig (Oxford: Oxford University Press, 2012),163; Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 4/40.

⁶¹ Sullivan, "The Semantic Problem of Divine Hiddenness", 47-48.

Tanrı kendini farklı şekillerde sunmaktadır. Bu anlayış ise dinler-arası tartışmayı mümkün kılmaktadır.

Harris nedensel gönderimi dikkate alarak farklı dinlere mensup insanların farklı gönderim ifadeleriyle aynı ilâhî varlığa atıfta bulunduğuna ilişkin iddiayı *tek gönderge hipotezi* (single referent hypothesis) olarak adlandırır ve bu hipotezi iki nedenden dolayı sorunlu bulur. Birincisi ne tür bir delilin bu hipotezi doğrulayacağını anlamak zordur. İkincisi, bizzat bu hipotezi anlamak zordur.⁶² Harris tek gönderge hipotezine ilişkin farklı din adamlarının kullandığı dinî gönderim ifadelerinin çeşitliliğine dair birçok kanıt olabileceğini, ancak bu ifadelerin aynı ilâhî varlığa gönderimde bulunduğu dair kanıtın olmadığını iddia eder. Ayrıca Tanrı'nın bireyleştirilemeyeceği yönündeki iddiasını farklı gönderim ifadelerinin aynı varlığa atıfta bulunamayacağına delil olarak zikretmektedir. Çünkü herhangi bir dinî gönderim ifadesinin göndergesini bireyleştiremeyeceğimiz için tümünün tek bir bireyi tanımladığını belirlemenin imkânı yoktur. Bu açıdan bakıldığında sadece nedensel gönderim teorisi değil, aynı zamanda betimleyici gönderim teorisi de tek gönderge hipotezini gerçekleştirmez. Zira betimleyici teoriye göre gönderge betimleri eşsiz bir şekilde karşılaşması gerektiğinden dinî gönderim ifadelerinin göndermelerini bire indirmek imkânsız gözükmektedir. Ayrıca farklı nedensel zincirlerin aynı göndergede sonlandığını göstermenin pratik açıdan imkânsız olması hasebiyle nedensel gönderim teorisinin de tek gönderge hipotezini destekleyemeyeceği söylenebilir.⁶³

Sonuç ve Değerlendirme

Tanrı teriminin betimsel içeriğinin olduğunu iddia eden klasik betimleyici teorinin aksine, nedensel gönderim teorisine göre Tanrı teriminin gönderiminde betimsel muhteva önemli değildir ve gönderge ilk adlandırma ile belirlenip ad, sonraki kullanıcılara da nedensel-tarihsel zincir vasıtasıyla ulaşır. Tanrı teriminin gönderimi problemini literatürde ilk kez alan Miller'ın makalesinde dikkat çeken husus, terimin göndergesinin ilk adlandırmada nasıl belirleneceği problemini ele almamasıdır. Miller, ilk adlandırmada göndergenin belirlenmesinde ziyade nedensel-tarihsel zincirde oluşabilecek kopmalara odaklanarak

⁶² Harris, "Individuating Gods", 15.

⁶³ Harris, "Individuating Gods", 16.

teorinin teizm aleyhine görünmesini engellemeye çalışmıştır. İlk adlandırmada göndergenin belirlenmesine dair görüşleri incelediğimizde ise Gellman'ın geliştirdiği çözüm dikkate değerdir. Zira Gellman'ın ileri sürdüğü şartların, nedensel gönderim teorisini din diline daha uygun hale getirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü Gellman'ın adlandırıcından göndergeye giden bir yolun yeterli olacağı yönündeki iddiası, göndergenin belirlenmesi için algı, gösterim yahut dinî tecrübeye gerek kalmadan gönderimin sabitlenmesini sağlamaktadır. Bu durum ise dinî tecrübenin bilişselliği ile ilgili eleştirilere karşı teoriyi korumaktadır.

Ayrıca Gellman'ın göndergenin empirik yolla belirlenememesi problemine ilişkin olarak ortaya koyduğu yapıcı çözümlerin en önemli noktası, başarılı gönderim için doğrudan, dolaylı ve ertelenmiş veçheleri ihtiva eden genişletilmiş nedensel gönderim anlayışının çoklu "yollara" yaptığı vurgudur. Gönderimi sağlayan çoklu yolların varlığı, Tanrı'nın gelecekte eskatolojik olarak adlandırılabilceği ihtimalini ihtiva etmesi bakımından teizm için önemlidir. Kanaatimizce Gellman'ı nedensel gönderimi savunan diğer düşünürlerden ayıran en önemli nokta, Tanrı teriminin pragmatığı ve semantığı arasında yaptığı ayırmadır. Buna göre terimin semantik bir içeriğinin de olduğunu ileri sürerek teorinin betimleri önemsiz addederek teizmin teolojik muhtevasını boşalttığı yönündeki eleştiriyi de geçersiz kılmaktadır.

Nedensel gönderim teorisinin teizm açısından önemli kısmı nedensel-tarihsel zincirdir. Nedensel zincir, ibadetlerde dâhil olmak üzere dinî yaşantıyı önemli bir konuma getirerek teolojik bilgiye -Tanrı hakkında betimlere- sahip olmadan da Tanrı'yla iletişimi mümkün hale getirmektedir. Alston'ın tabiriyle "bilgili ve haysiyetli kişilerin yanında zayıf ve tahsil görmemiş kişilerin de" Tanrı'ya başarılı bir gönderimde bulunmasını sağlamaktadır. Ancak Sullivan'ın literatüre eklediği semantik savunmasızlık kavramıyla birlikte nedensel zincirin teist ve dindarlar açısından problemleri gündeme gelmiştir. Ayrıca Sullivan, semantik gizlilik problemi ve ileri sürdüğü çözümünü nedensel gönderimi savunan diğer düşünürlerden farklılaşmaktadır. Bu çözümünü Sullivan'ın, nedensel zincire teolojik bir halka eklediğini söylemek mümkündür.

Netice olarak nedensel gönderimin en çarpıcı sonucunun dinî çoğulculuğa temel teşkil etmesi olduğu söylenebilir. Miller ve Alston Hick'in dinî çoğulculuğunu desteklerken Sullivan Hickçi çoğulculuğa

kıyasla daha tekmil bir görüş sürdüğü söylenebilir. Hick'in çoğulculuğunda farklı dinlerin ortaya çıkışı, insan algısının sınırlı oluşuyla açıklanırken Sullivan bu farkın Tanrı'nın kendisini farklı şekillerde ifşa etmesiyle açıklamaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, Ferhat. "Tanrı İnancının Temellendirilmesi ve William Alston'ın Algı Tecrübesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 167-178.
- Alston, William P. "Referring to God". *International Journal for Philosophy of Religion* 24/3 (1988), 113-128. <https://www.jstor.org/stable/40024800>
- Alston, William P. *Perceiving God: Epistemology of Religious Experience*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1991.
- Burling, Hugh. "The Reference of 'God' Revisited". *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers* 36/3 (2019), 343-371. Doi:10.5840/faithphil201987127
- Byrne, Peter. "Theology and Religious Language", *Routledge Companion to Philosophy of Religion*. ed. Chad Meister-Paul Copan. 543-554. Newyork: Routledge, 2010.
- Byrne, Peter. *Prolegomena to Religious Pluralism: Reference and Realism in Religion*. London: Macmillan Press, 1995.
- Donnellan, Keith S. "Speaking of Nothing". *The Philosophical Review* 83/1 (1974), 3-31. <https://www.jstor.org/stable/2183871>
- Fisher, Cass. "Religion without God? Approaches to Theological Reference in Modern and Contemporary Jewish Thought". *Religions* 10/1-62 (2019). <https://doi.org/10.3390/rel10010062>
- Frege, Gottlob. "Sense and Reference". *The Philosophical Review* 57/3 (1948), 209-230. <http://www.jstor.org/stable/2181485>
- Gale, Richard M. "Why Alston's Mystical Doxastic Practice is Subjective". *Philosophy and Phenomenological Research* 54/4 (1994), 869-865.
- Gale, Richard M. *On the Nature and Existence of God*. New York: Cambridge University Press, 1991.
- Gellman, Jerome I. "Naming, and Naming God". *Religious Studies* 29/2 (1992), 193-216. <https://www.jstor.org/stable/20019606>

- Harris, James F. "Individuating Gods". *International Journal for Philosophy of Religion* 40/1 (1996), 1-18. <https://www.jstor.org/stable/40036717>
- Harris, James F. "The Casual Theory of Reference and Religious Language". *International Journal for Philosophy of Religion* 29 (1991), 75-86.
- Harris, James F. *Analytic Philosophy of Religion*. London: Kluwer Academic Publishers, 2002.
- Kripke, Saul A. *Adlandırma ve Zorunluluk*. Çev. Berat Açıl. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- McGinn, Colin. *Philosophy of Language*. Cambridge: MIT Press, 2015.
- Merriam-Webster.com Dictionary*. Erişim 2 Aralık 2021. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ostension>
- Miller, Richard. "The Reference of 'God'". *Faith and Philosophy* 3/1 (1986), 3-15.
- Reçber, M. Sait. "'Tanrı' Terimi Üzerine". *Felsefe Dünyası* 31/1 (2000), 65-79.
- Reçber, M. Sait. "'Tanrı' Teriminin Anlam ve Referansı". *Felsefe Dünyası* 32/2 (2000), 49-66.
- Russell, Bertrand. "Description". *Meaning and Reference*. ed. A.W. Moore. New York: Oxford University Press, 1993.
- Sullivan, Meghan. "Semantics for Blasphemy". *Oxford Studies in Philosophy of Religion*, ed. Jonathan L. Kvanvig. 4/159-172. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Sullivan, Meghan. "The Semantic Problem of Divine Hiddenness". *Hidden Divinity and Religious Belief*. ed. Eleonore Stump-Adam Green. 35-52. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.